

примере внедрения электронной демократии, а также определены основные перспективы, преимущества и недостатки осуществления электронного правительства в Украине.

Ключевые слова: інформаційне общество, демократія, електронна демократія, електронне правління.

Menshenina A. Features of functioning democracy in the information society

This article was analyzed the importance of the information society to the modern state and opportunities feasibility of democratic values in the case study of e-democracy, also the main prospects, advantages and disadvantages of the implementation of e-government in Ukraine.

Keywords: information society, democracy, E-democracy, Electronics government.

УДК 340.12:321.7

Пономаренко Людмила Володимирівна,
аспірантка кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова

**ПРЯМА ПРАВОТВОРЧИСТЬ НАРОДУ
В СИСТЕМІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІННОВАЦІЙ**

Розглянуто основні форми прямої правотворчості та проаналізовано проблеми підвищення її ефективності. Акцентовано увагу на значний потенціал правотворчої діяльності народу в системі демократичних інновацій.

Ключові слова: пряма правотворчість, демократична інновація, інклюзивність, громадський контроль.

Безпосередня, або ж як її ще називають, пряма правотворчість має довгу спадщину: починаючи з 1848 року громадяни Швейцарії зобов'язувалися голосувати з питань конституційних поправок, запропонованих їх федеральним урядом; у 1874 році вони отримали право оскаржувати законопроекти уряду та ініціювати народне голосування; а з 1891 року вони змогли висувати свої пропозиції щодо конституційних змін за допомогою внесення конституційної ініціативи. Не дивлячись на відсутність в США на федеральному рівні процесу референдуму, значне число штатних і суб-штатних урядів прийняли певні форми ініціатив або всенародних референдумів в перші два десятиліття ХХ століття. У всіх інших країнах практика використання референдуму та ініціативи, як правило, більш нерівномірна.

Враховуючи цю довгу спадщину, чи має сенс розглядати пряму правотворчість як демократичну інновацію? Принаймні в одному сенсі має. Не дивлячись на те, що референдум стає все більш поширеним елементом інституційної архітектури розвинених індустріальних демократій, він, як правило, використовується рідко. Для більшості держав він не є важливою демократичною конструкцією. В основному референдуми носять рекомендаційний характер і/ або проводяться за розпорядженням уряду; лише у не багатьох державах громадяни мають право генерувати власні пропозиції.

Слід відзначити, що дослідженням проблем безпосереднього народовладдя, його окремих форм і способів реалізації, а також критеріїв його ефективності займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені як: В.Авер'янов, В.Бабкін, О.Бабкіна, Я.Бадж, Д.Батлер, В.Баляєв, С.Бобровник, Е.Гербер, В.Головченко, В.Горбатенко, С.Дністрянський, І.Дрейслер, Н.Железняк, І.Льїн, Н.Ісаков, М.Кельман, А.Ковлер, А.Колодій, В.Лазарєв, А.Лейпхарт, Ю.Лемішко, Д.Маглебі, О.Малько, М.Матузов, Ю.Мірошніченко, Н.Оніщенко, М.Оніщук, О.Панченко, Т.Панченко, Н.Пархоменко, В.Погорілко, В.Поліщук, О.Радченко, В.Руденко, А.Ранней, М.Савард, Дж.Сарторі, В.Селіванов, В.Соловійов, О.Скакун, О.Скрипнюк, М.Ставнічук, П.Трачук, Дж.Ухр, Б.Фрей, С.Хаг, В.Шаповал, Ю.Шемшученко, К.Шермет та інші.

Попри значну кількість досліджень, в Україні не було фундаментально досліджено з політологічної точки зору такі форми безпосередньої демократії, як виявлення громадської думки, народні обговорення, народні ініціативи тощо, що й обумовлює актуальність теми даного дослідження.

Для більшості як теоретиків, так і практиків, пряма правотворчість - відносно неперевірена і невипробувана форма управління. Крім того, думки щодо референдуму та ініціативи розділилися. Для деяких аналітиків, вони є єдино можливим шляхом реалізації політичної рівності й швидко реагуючим на зміни обстановки правилом у великомасштабних складних суспільствах. Для опонентів, пряма правотворчість послаблює інститути представницької демократії, передаючи право приймати рішення некомпетентним громадянам, при цьому, не вживаючи заходів щодо захисту прав вразливих меншин. Визнаючи розбіжності серед наукових та суспільних поглядів, метою даної статті є оцінка ступеня, до якого пряма правотворчість може бути розглянута як ефективна форма участі громадян у процесі прийняття політичних рішень. У цій статті ми будемо використовувати термін «пряма правотворчість», щоб вказати на ті форми референдуму та ініціативи, у яких голосування є обов'язковим.

Перша й найбільш поширена форма прямої правотворчості, у якій ми зацікавлені - конституційний або обов'язковий референдум, при якому уряд зобов'язується винести запропоновані конституційні поправки на обов'язкове всенародне голосування. Однак, найбільший інтерес представляють наступні два види прямої правотворчості, які надають громадянам можливість подавати власні пропозиції. Перший вид іменується - всенародний референдум, що досить широко застосовується у США та Швейцарії (також відомий як анулююча ініціатива або факультативний референдум). Всенародний референдум дозволяє громадянам оскаржувати існуючий закон. Якщо клопотання було подане протягом зазначеного періоду часу й із урахуванням необхідної кількості підписів від громадян, розроблені чи недавно прийняті легіслатурою закони або постанови перевіряються, будучи розміщеними на обов'язкове голосування. Якщо голосування виграно (населення проголосувало за відміну запропонованого політичного курсу) - політичні заходи скасовуються.

Ініціатива має деякі спільні риси з всенародним референдумом. Однак вона надає механізм для ще більш істотної зміни співвідношення сил між політичною елітою і громадянами. У той час як часто плутають ініціативу з референдумом, перша дозволяє громадянам винести на всенародне голосування зміни до закону (законодавча ініціатива) або поправки до Конституції (конституційна ініціатива), за умови, що вони зможуть подати клопотання з необхідною кількістю підписів.

Ініціатива передбачає обов'язкове голосування громадян за пропозицію, що ініційована за межами законодавчого органу. Пряма ініціатива, що використовується в Каліфорнії, оминає законодавчу владу, розміщуючи пропозицію відразу на голосування. Для порівняння, при непрямій ініціативі, пропозиція спочатку розглядається в законодавчому органі. Якщо після закінчення певного часу немає задовольняючої вимогам дії з їхнього боку, пропозиція йде на всенародне голосування. Непряма версія ініціативи використовується на федеральному рівні в Швейцарії (тільки з конституційних поправок), де уряд й обидві палати парламенту мають право розглянути пропозицію і, якщо вони не згодні з останньою, надають зустрічну, що також з'являється на голосуванні.

Існують значні відмінності в інституційних механізмах прямої правотворчості [16, р. 11-23]. Так, кваліфікаційні вимоги, в тому числі кількість необхідних підписів і часу, відведеного для збору підписів на підтримку ініціатив і народних референдумів, а також тип необхідної більшості голосів, значно різняться серед держав (у тому числі й серед штатів США). Наприклад, у Швейцарії конституційна ініціатива вимагає від 100 000 підписів громадян (близько 2 %), зібраних протягом вісімнадцяти місяців, у той час як всенародний референдум вимагає лише половину від цієї кількості підписів, але зібраних протягом

дев'яноста днів із моменту опублікування закону або міжнародного договору. Як і для ініціативи, так і для народного референдуму необхідна проста більшість голосів.

Поправки до Конституції, як правило, передбачають більш жорсткі правила прийняття рішень: у Швейцарії конституційний референдум вимагає надання подвійної більшості - більшість голосів на національному рівні й більшість голосів більш ніж у половині з двадцяти трьох кантонів. Такі відмінності в інституціональному механізмі можуть справити значний вплив на спосіб проведення референдумів та ініціатив, а також на ступінь, в якому різні блага демократичний інститутів реалізуються.

Вивчаючи характерні риси прямої правотворчості, необхідно також вказати й на існуючі спірні питання стосовно ефективності даного процесу. Так, більшість учених висловлюють свою стурбованість з приводу кількості громадян, що ухиляються від участі в цьому процесі, яка, у свою чергу, може істотно варіюватися залежно від важливості для громадян висунутого на розгляд питання. Але, мабуть, більш поширеною проблемою, ніж рівень участі в цілому є диференційний коефіцієнт участі серед різних соціальних груп - проблема, з якою стикаються всі розвинені індустріальні демократії в процесі виборів. Нерівна участь серед різних верств населення може мати істотний вплив на результати безпосередньої правотворчості [22, р. 120].

Обов'язкове голосування може бути відповіддю на проблеми, пов'язані, як із низькою, так і з нерівномірною явкою (дана практика, найбільш помітно була запроваджена в Австралії) [26, р. 177-200]. У той час, як штрафи, як правило, є досить низькими, а забезпечення їх виконання - слабким, Аренд Лейпхарт стверджує, що «введення обов'язкового голосування... як і раніше може нейтралізувати більшу частину витрат на голосування» [21, р. 9]. Для Лейпхарта, будь-які витрати, пов'язані з примусом, наприклад, порушення індивідуальної свободи, варто покрити, щоб скоротити нерівну участь [21, р. 11]. Так, наприклад, в Австралії громадяни зобов'язані бути присутніми на виборчій дільниці й забрати свої бюлетені як і при загальних виборах, так і при безпосередній правотворчості (наприклад шляхом референдуму). Не існує ніякого примусу щодо заповнення виборчого бюлетеня. Отже, обов'язкове голосування полягає фактично в обов'язковій присутності на виборчій дільниці.

У ряді країн, включаючи Австралію, у разі, якщо громадяни не можуть надати законні підстави для утримання від голосування - накладається штраф. Обов'язкове голосування на виборах практикується на різних рівнях управління, принаймні в тридцяти країнах, і міра відповідальності (покарання) варіюється: особи, що не з'явилися на вибори, можуть бути видалені з виборчих списків (Бельгія, Сінгапур), а також їм може бути відмовлено в послугах (часткове або повне позбавлення громадянських прав - відмова у наданні певних послуг і товарів в деяких державних установах) і в зайнятості в державному секторі (Перу, Болівія). У багатьох інших країнах, формальні санкції набагато слабкіші або взагалі відсутні [18, р. 17-26].

Ще одне застереження стосується проблем, пов'язаних з реалізацією успішно ініційованих громадянами пропозицій. Пряма правотворчість здійснює тільки громадський контроль в процесі прийняття рішень: проблеми ж можуть виникнути, коли ці рішення будуть реалізовані, так як немає процесу контролю, що був би вбудований у цей процес. Після того, як пропозиція була прийнята в якості закону, громадський контроль може бути підірваний неприхильною (що коливається) або опозиційною законодавчою владою чи бюрократією. Здатність громадян використовувати судову систему або омбудсмен для боротьби з дефіцитом практичної реалізації, таким чином, стає важливим аспектом ефективності прямої правотворчості.

Однак не можна скидати з рахунків незаперечний факт забезпечення безпосередньою правотворчістю високого ступеня вищезгаданого громадського контролю в процесі прийняття рішень, особливо порівняно з більшістю інших форм участі громадян. За словами почесного професора факультету державного управління в Університеті Ессекса Яна Баджа і

професора факультету політології та міжнародних досліджень Відкритого університету (Великобританія) Майкла Саварда, громадський контроль, реалізований за допомогою референдуму чи ініціативи, забезпечує «принцип ефективності», що, мабуть, є основним завданням демократичного управління [14, р.67-87; 15; 24, р. 361-379].

Громадський контроль здійснюється різними способами при різних типах прямої правотворчості. Громадський референдум дозволяє обмежити дії політичних еліт; ініціатива передає владу встановлення порядку денного в руки електорату, надаючи можливість для громадян піднімати питання, які еліти не бажають (з яких би то не було причин) розглядати.

Принцип ефективності досягається не тільки завдяки успішній прямій правотворчості - невдалі кампанії та сама загроза ініціативи можуть вплинути на політичний ландшафт. Непрямий вплив безпосередньої правотворчості має також принципове значення для розвитку в країні «консенсусної демократії». Узагальнюючи результати останніх досліджень, науковий співробітник Центру політичних досліджень Мічиганського університету (США) Елізабет Гербер і професор політології Женевського університету (Швейцарія) Саймон Хаг припускають, що передбачаючи потенційні можливості для ініціативи, державні органи влади, як правило, схиляються до політики, яка відображає інтереси медіанного виборця, а, отже, й думку більшості [20, р. 103-105].

Також однією з проблем прямої правотворчості, на яку постійно звертають увагу критики є те, що при реалізації останньої в громадян зазвичай не вистачає політичних знань і розуміння, необхідних для того, щоб зробити виважене судження щодо питань, які постали перед ними. Як Джованні Сарторі стверджує: «Референдумна демократія швидко й катастрофічно провалилася б на рифах когнітивної некомпетентності» [23, р. 120].

У відповідь на це професор політекономії Університету Цепеліна (Німеччина) Бруно Фрей стверджує, що передвиборне громадське обговорення може виступити в якості допоміжного засобу, за допомогою якого стане можливим вирішення вищезазначених негативних аспектів: «Будуть сформульовані переваги, тим самим забезпечуючи взаємовигідні переговори й обмін інформацією та думками... У той час як референдуми не повною мірою відповідають критеріям неупередженої розмови й нестратегічної й ненав'язливої поведінки серед рівних, кожен зацікавлений громадянин може брати участь (у цьому сенсі тут немає ієрархії). На відміну від вельми академічних та інституційно незв'язаних понять ідеального дискурсу... передреферендумне обговорення практично значуще, цілеспрямоване й обмежене в часі» [19, р. 339].

Досвід Британської Колумбії пропонує цікавий приклад того, як обговорення серед громадян можуть бути вбудовані в межах процесу прямої правотворчості таким чином, що група (майже-) випадково вибраних громадян отримують певну роль у розробці пропозицій, а виважені судження справляють істотний вплив на рішення своїх співгромадян. Потенціал комбінування різних демократичних інновацій, у даному випадку, міні-громадськості (mini-publics) й прямої правотворчості незаперечний: щоб захистити від негативних аспектів прямої правотворчості, що у свою чергу майже не залишає місця для переговорів і компромісів, вводиться елемент громадських обговорень (передвиборне громадське обговорення (preferendum - характерна риса міні-громадськостей), основна мета яких полягає в максимальній суспільній дискусії, а також забезпеченні інклюзивного та справедливого обговорення, які сприяють прийняттю більш тонкого й усвідомленого рішення.

Що ж до кола питань і масштабу, то референдуми та ініціативи, в принципі, не знають меж: «вони можуть бути використані незалежно від розміру політичної одиниці, як з точки зору географічної протяжності, так і чисельності населення» [25, р. 83].

Пряма демократія може бути реалізована в широких масштабах, особливо з огляду на абсолютно надзвичайні темпи змін у сфері інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), які забезпечують все більш винахідливі форми взаємозв'язку та взаємодії між громадянами по всьому глобальному простору. Враховуючи різноманітність технологічних можливостей, не дивно, що ми знаходимо широкий спектр демократичних експериментів, що надають

зовсім різні форми взаємодії. Технології в даний час досить доступні, що у свою чергу може дозволити громадянам приймати політичні й законодавчі рішення не виходячи з власного будинку. Проте, враховуючи існуючий цифровий розрив, без активного розповсюдження технологій та необхідної професійної підготовки, значний сектор суспільства може залишитися ізольованим.

Різноманітність форм прямої правотворчості також визначає ступінь, до якого вона може бути використаною в самих різних питаннях - від процесу формування політичного курсу до конституційних змін - хоча формат відповіді простими «так»/ «ні» (коли на часто досить складне політичне питання необхідно дати відповідь тільки або «так», або «ні») означає, що він не підходить для вирішення складних політичних питань (за винятком, якщо не розглядається багатоваріантне голосування або передвиборче громадське обговорення).

Звертаючись до українських реалій, важливо зазначити, що переважна більшість форм та методів залучення громадян у вирішення суспільних справ, які спрямовані на реалізацію прав і свобод громадян, передбачена Конституцією України – «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами...» (ст. 38) [1] та законами України «Про громадські об'єднання» (2013) [4], «Про звернення громадян» (1996) [5], «Про політичні партії в Україні» (2001) [8], «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997) [6], «Про органи самоорганізації населення» (2001) [7]. Вітчизняна законодавча база вказує на те, що суб'єктами громадського контролю в Україні виступають громадські організації, політичні партії, профспілкові комітети, органи самоорганізації населення, засоби масової інформації та громадяни України. Проте відсутність кодифікації, різноманітність та розрізненість законодавчої бази (в Україні досі немає Закону України «Про громадський контроль», хоча були спроби його розробки) є однією з причин неефективності громадського контролю. Проте власне форми залучення громадян до формування й реалізації політики деталізуються у багатьох нормативно-правових актах.

Усе це підтверджує той факт, що в принципі українське законодавство надає можливість громадянам залучитися до процесу прийняття важливих суспільно-політичних рішень як через громадські об'єднання, так й через різноманітні форми та прояви безпосередньої демократії [12, с. 254]. Однак, постає питання наскільки реальною є така можливість і в якій мірі українські громадяни дійсно можуть реально впливати на процес вироблення і впровадження державної політики. Для цього розглянемо різноманітні форми громадянської залученості та проаналізуємо їх розповсюдження в Україні.

Так, однією з форм громадянської залученості є інститут референдуму, що, як уже зазначалося вище, стає доволі розповсюдженою формою безпосереднього волевиявлення громадян. Найбільш показовий приклад проведення референдуму в Україні є референдум 17 березня (про збереження СРСР) та 1 грудня 1991 року (про проголошення незалежності України), коли запитання мали протилежний зміст, а відповідь в обох випадках виявилась позитивною. Рішення наступного референдуму 2000 року щодо внесення змін до Конституції також важко назвати свідомим вибором громадян України, адже питання про утворення двопалатного парламенту, його переваги та недоліки доступні лише фахівцям з права і політології та навряд чи цікаві для пересічного громадянина. В усіх випадках проведення всеукраїнського референдуму рішення про його проведення приймалось владою, а не громадянами, й результат референдуму був завжди передбачуваним. Конституційне право громадян ініціювати всеукраїнських референдум (ст. 72) жодного разу так й не було реалізовано, хоча спроби мали місце [12, с. 279].

Конституцією передбачено, що всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області [1]. Закон про всеукраїнський та місцеві референдуми (1991) [3], який унормовував предмет, підстави та юридичні наслідки референдуму втратив чинність на підставі закону України «Про

всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року [2], однак, попри наявні зміни, провести референдум через суттєві колізії між цим законом і Конституцією не представляється можливим. До того ж у старій редакції закону визначалися предмет місцевого референдуму, питання, що могли виноситись на місцевий референдум, обмеження на проведення референдуму, принципи участі громадян у референдумі, порядок призначення, фінансування, голосування й визначення підсумків місцевих референдумів, а також можливість проведення місцевих дорадчих опитувань громадян України (консультативних референдумів). Новий же закон регулює питання, що пов'язані лише з проведенням всеукраїнського референдуму, а що стосується місцевих референдумів, то ніяких вказівок на можливість їх проведення немає – у правовому полі України утворився вакуум у питанні проведення місцевих референдумів.

З 1991 року по 2009 рік у 19 регіонах України було проведено 151 місцевий референдум, проте, прийняті рішення не завжди були реалізовані [10, с. 27-55]. Як бачимо, правові вказівки для ініціювання та проведення місцевих референдумів в Україні є, але закону, що гарантує цю можливість немає. Проте, існує законопроект № 7082 «Про місцевий референдум» [9] внесений на розгляд Кабінетом Міністрів України 3 вересня 2010 року. У ньому подані основні види референдумів, суб'єкти права на участь у місцевому референдумі, принципи участі в місцевому референдумі, коло питань, які можуть виноситись на розгляд, основні положення організації та проведення місцевого референдуму, засади встановлення результатів місцевого референдуму, можливі варіанти оскарження рішень, дій і бездіяльності, що стосуються призначення, підготовки та проведення місцевого референдуму. Однак, особливостями даного законопроекту є складна процедура ініціювання та проведення місцевого референдуму, а також досить обмежене коло питань, які можуть бути винесені на розгляд місцевим референдумом.

Попри зазначені труднощі досить стійким також залишається переконання, що «проведення референдуму доцільне лише у разі, коли рівень політичної і правової культури є достатньо високим» [11, с. 30-33]. На нашу думку, оновлення відповідного законодавства, яке б передбачало адекватний нашій суспільній свідомості правовий механізм проведення та реалізації результатів референдуму, важливий крок до залучення громадян до управління суспільними справами, а значить, до виховання відповідної демократичної культури, що у свою чергу буде сприяти виникненню та культивуванню морально-політичної освіченості, рефлексивності, розширенню прав і можливостей тощо.

Якщо процедури загальнонаціонального та місцевого референдуму мало відрізняється, то практика громадських ініціатив, яка не дуже розповсюджена на загальнонаціональному рівні, набуває різноманітних форм на місцевому рівні та поширюється на наднаціональний. Громадську ініціативу на місцевому рівні називають місцевою ініціативою. Лише в окремих країнах (Швейцарії, деяких штатах США та ін.) вона є актом прямої нормотворчості, тобто передбачає прийняття правових актів голосуванням членів місцевої спільноти та є одним з різновидів місцевих референдумів. В інших країнах (у тому числі в Україні) місцева ініціатива є формою волевиявлення членів територіальної громади шляхом ініціювання розгляду відповідною радою будь-якого питання місцевого значення.

Наряду зі ініціативами громадян, які вимагають значної організаційної підготовки, доволі розповсюджені різноманітні індивідуальні та колективні звернення громадян в органи державної влади та місцевого самоврядування або до їх посадових осіб (колективні звернення часто називають петиціями). Право громадян на звернення в усьому світі є важливим конституційно-правовим засобом захисту та однією з організаційно-правових гарантій дотримання прав і свобод громадян [12, с. 280-281].

І колективні, й індивідуальні звернення громадян як інститут безпосередньої демократії і самостійна форма здійснення громадянами права на участь у прийнятті рішень є важливим джерелом інформації щодо інтересів населення та засобом відстоювання громадян своїх прав та законних інтересів, а також відновлення їх у разі порушення [13, с. 114]. Звернення

громадян, як й інші форми безпосередньої демократії, дають можливість населенню брати участь у державному управлінні, у вирішенні державних і суспільних справ, активно впливати на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, контролювати діяльність посадових осіб, приводячи їх до відповідальності (підзвітності) за свою діяльність.

В Україні саме індивідуальні звернення громадян утвердилися як більш зрозуміла та вживана форма здійснення прямої демократії. Право громадян на звернення гарантується Конституцією України (ст. 40), у якій визначено, що «громадяни України мають право звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування», та встановлено обов'язок органів влади та посадових осіб «розглядати звернення й надавати обґрунтовані відповіді» [1].

Коротко аналізуючи відомі світовому досвіду форми та методи прямого волевиявлення та громадської залученості, важливо не оминати увагою засоби електронної демократії (е-демократії). Враховуючи різноманітність технологічних можливостей, не дивно, що ми знаходимо широкий спектр демократичних експериментів, що надають зовсім різні форми взаємодії. Йдеться про усі наявні електронні засоби комунікації, що дають громадянам можливість ініціювати, контролювати та впливати на вироблення та реалізацію найважливіших державно-управлінських рішень.

Засоби е-демократії сьогодні у різній мірі застосовуються на усіх рівнях урядування. Однак практики, коли рішення приймають безпосередньо громадяни шляхом проведення референдумів за допомогою ІКТ на сьогодні поодинокі й носять переважно експериментальний характер. Більш продуктивно засобами е-демократії забезпечуються право громадян на звернення, у меншій мірі право законодавчої ініціативи та контролю за дотриманням законності. Однак, електронні мережі досить вдало застосовуються для інформування громадськості, організації публічних обговорень і консультацій. Значний досвід у цьому напрямку, як уже зазначалося вище у нашій статті, напрацьовано у Великобританії та США, які визнаються світовими лідерами е-участі. Найбільш інтерактивні можливості для консультацій, на думку американського фахівця у цій галузі С.Кліфта, демонструють он-лайн опитування та дослідження, форми для коментарів, он-лайн петиції/ звернення, відкриті звернення в он-лайн, он-лайн консультації з цільовими групами, веб-форуми та списки електронної розсилки [17]. Більшість перелічених інструментів сьогодні намагаються застосовувати органи врядування різних рівнів в Європі, що робить політику більш інклюзивною та транспарентною для громадян.

Щодо оцінки стану електронного врядування в Україні, то більшість дослідників схильні бачити Україну на першому етапі. Тобто, всі органи державної влади на центральному і більшість на регіональному та місцевому рівнях створили власні веб-сайти. Однак, ці розробки, як правило, є односторонніми, в тому сенсі, що учасники мають можливість розміщувати свої повідомлення в електронній формі, але не можуть переглядати інші повідомлення або безпосередньо взаємодіяти з чиновниками чи політиками. На цих сайтах розміщується довідкова інформація для користувачів і надається можливість звернень за допомогою електронної пошти. В окремих випадках можна вести мову про перехід від першого інформаційного етапу до другого – інтерактивного етапу [12, с. 290].

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що стимулювання громадянської залученості та зростання громадянської активності є досить актуальним питанням для всіх рівнів політичної взаємодії. Однак, величезна різноманітність дизайнів говорить про те, що важко робити будь-які узагальнення про ступінь, у якому безпосередня правотворчість забезпечує реалізацію благ демократичних інститутів. Проте, потенціалом безпосередньої правотворчості є принаймні те, що вона може реалізувати інклюзивність і громадський контроль всередині і за межами великомасштабних держав: голос кожного громадянина має рівну цінність і їх колективні рішення обов'язкові для виконання в цілому щодо істотного спектру конституційних і законодавчих питань. Здійснений аналіз окремих засобів та форм

прямої демократії також доводить, що усі вони у певній мірі сприяють формуванню демократичної політичної культури та підвищенню рівня громадянської свідомості.

Література:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – ст. 141.
2. Закон України Про всеукраїнський референдум // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 44-45. – ст.634.
3. Закон України Про всеукраїнський та місцеві референдуми // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 33. – ст. 443.
4. Закон України Про громадські об'єднання // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 1. – ст. 1.
5. Закон України Про звернення громадян // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – ст. 256.
6. Закон України Про місцеве самоврядування в Україні // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – ст. 170.
7. Закон України Про органи самоорганізації населення // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – ст. 254.
8. Закон України Про політичні партії в Україні // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – ст. 118.
9. Проект Закону про місцевий референдум № 7082 від 03.09.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=38447
10. Місцеві референдуми в Україні: теоретичні та нормо-проектні аспекти: матеріали «круглого столу», 2009, м. Київ // Передмов. М.В. Оніщука; Автор. кол. : Федоренко В. Л., Ляшко І. В., Базілевич Д. С., Кузнецова Н. О., Черничка Л. В.; Упоряд.: Пиняк С. І., Гарбуз Ю. П., Степанян Г. С. – К. : СПД Москаленко О. М., 2009. – С. 27 – 55.
11. Наровлянський О. День юридичного народження / О. Наровлянський // Будні законотворчості. – 2007. – лютий. – С. 30-33.
12. Панченко Т.В. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку: Монографія. – Х. : Майдан, 2011. – 368 с.
13. Прієшкіна О.В. Місцеве самоврядування в Україні: правове регулювання безпосередньої демократії: [навч. посібник] / О.В. Прієшкіна. – К.: Кондор, 2004. – 336 с.
14. Budge I. Political Parties in Direct Democracy / Ian Budge // Referendum Democracy: Citizens, Elites and Deliberation in Referendum Campaigns [Matthew Mendelson and Andrew Parkin (Eds.)]. – Basingstoke, Palgrave. – 2001. – P. 67–87.
15. Budge I. The New Challenge of Direct Democracy / Ian Budge. – Cambridge, MA: Polity Press. – 1996. – 216.
16. Butler D. Referendums around the World: The Growing Use of Direct Democracy. Washington/ David Butler, Austin Ranney (Eds.). – Washington: AEI Press, 1994a. – 304 p.
17. Clift S. Online Consultations on Events. – Top Ten Tips for Government and Civil Hosts [Електронний ресурс] / S. Clift. – Режим доступу: <http://www.publicus.net/articles/consult.html>
18. Compulsory voting around the world: compulsory voting systems. Research report // The Electoral Commission. – London: Trevelyan House, Great Peter Street – June 2006. – 39 p.
19. Frey B. S. Direct Democracy: Politico-Economic Lessons from Swiss Experience / Bruno S. Frey // The American Economic Review. – Vol. 84, Issue 2. – P. 338-342.
20. Gerber E. R. Legislative Responses to Direct Legislation / Elizabeth R. Gerber and Simon Hug // Referendum Democracy: Citizens, Elites and Deliberation in Referendum Campaigns [Matthew Mendelson and Andrew Parkin (Eds.)]. – Basingstoke, Palgrave. – 2001. – P. 88–128.
21. Lijphart A. Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma / Arend Lijphart // The American Political Science Review. – 1997. – Vol. 91, Issue 1. – P. 1–14.
22. Magleby D. B. Direct legislation: voting on ballot propositions in the United States / David B. Magleby. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1984. – 270 p.

23. Sartori G. The Theory of Democracy Revisited / Giovanni Sartori. – Chatham, N.J: Chatham House Publishers, 1987. – 542 p.

24. Saward M. Making democratic connections: political equality, deliberation and direct democracy / Michael Saward // Acta Politica. – 2001. – Vol. 36(4). – P. 361–379.

25. Saward M. Terms of Democracy / Michael Saward. – Cambridge: Polity. Cambridge, UK: Polity Press. – 1998. – 205 p.

26. Uhr J. Rewriting the Referendum Rules / John Uhr // Constitutional Politics: The 1990s and Beyond [John Warhurst and Malcolm Mackerras (Eds.)]. – St. Lucia: University of Queensland Press, 2002 – P. 177-200.

Пономаренко Л. В. Прямое правотворчество народа в системе демократических инноваций

Рассмотрены основные формы прямого правотворчества и проанализированы проблемы повышения его эффективности. Акцентировано внимание на значительный потенциал правотворческой деятельности народа в системе демократических инноваций.

Ключевые слова: прямое правотворчество, демократическая инновация, инклюзивность, общественный контроль.

Ponomarenko L. Direct legislation of people in the system of democratic innovation

Considered the main forms of direct legislation and analyzed the problem of increasing its effectiveness. The attention is focused on the significant potential of legislative activity of people in the system of democratic innovation.

Keywords: direct legislation, democratic innovation, inclusiveness, popular control.

УДК 321.72+37.017.93

Семенець-Орлова Інна Андріївна,

кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політології та державного управління НПУ імені М.П.Драгоманова

ІМПЕРАТИВИ ДЕМОКРАТІЇ ЧЕРЕЗ ОСВІТУ (У ВИМІРІ МОДЕЛІ ДЕМОКРАТІЇ УЧАСТІ Д.ДЮЇ ТА СУЧАСНИХ ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИК)

Проаналізовано різні аспекти функціонального навантаження освіти як соціального інституту, окреслено умови перетворення освіти в могутній ресурс зміцнення демократичних цінностей.

Ключові слова: освіта, демократія участі, суспільні функції освіти.

Освіта не лише уможливорює демократію: вона робить її життєво необхідною. Освіта не лише формує населення, яке розуміє суспільні завдання, вона водночас утверджує його вимогу бути почутим.

Дж.Гелбрейт

Якщо нація надіється бути вільною, зберігаючи неосвіченість в умовах цивілізації, то вона надіється на те, чого ніколи не було і не буде.

Т.Джефферсон

Політикам і солдатам люди довіряють своє життя, освітянам вони довіряють щось значно більше – безпеку всього, що робить людину людиною.

Т.Дж.Серджіованні

Демократія забезпечує найбільш перспективну і найменш деструктивну для розвитку суспільства форму руху його іманентних протиріч. З точки зору ключових цінностей посталих «опертих на знання суспільств та урухомлюваних знанням економік (knowledge